

TADQIQ VA IFODA. SINTAKTIK MAZMUN.

Dushatova Shohsanam

FarDu, o'qituvchi

Djalolov Zafarjon

FarDU 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *maqolada tadqiqot jarayonida ilgari sirayotgan nazariyani ifoda etish masalasi, shuningdek unda sintaktik mazmunining ahamiyati va xususiyatlari bayon etiladi.*

Kalit so'zlar: *mazmun, til, kommunikatsiya, tafakkur, ifoda.*

Ma'lumki, til bu kommunikatsiya vositasidir. U ehtiyoj o'laroq, ijtimoiy munosabat zarurati tufayli vujudga kelgan. Asrlar osha inson tafakkuri va hissiyoti, tuyg'ulari shakllanib, murakkablashib borar ekan, uni tushuntiruvchi, izohlovchi vosita - tilning semantik va grammatik mohiyati ham murakkablashib ketgan. Ilm-fan, san'at, sanoat rivojlandi. Shuning uchun tilning vazifasi ham ortdi. U kundalik muomalamunosabat vositasigina bo'lib qolmadi, endilikda, u inson atalmish murakkab xilqatning kechinmalari va aql-u tafakkur tajribalarini ifoda etuvchi vositaga aylandi. Borliq-olamni idrok qilib, uni baholar ekan insonning fikrat maydoni kengayadi. Tafakkur va tasavvurning kengayishi bevosita va bilvosita sodir bo'ladi. Bunda inson obyektiv olamni mustaqil ravishda analiz-sintez qiladi. Bilvosita o'rganishda esa tayyor mavjud tajribalar asos bo'ladi.

Bilvosita bilim olish jarayoni. Insonning diqqati bir vaqtning o'zida turli obyektga qaratilmaydi. Shuningdek, turli xil vaqt oralig'ida kishining diqqat-e'tibori turli nuqtalarga qaratilishi mumkin. Ammo tadqiqot jarayonida tadqiq obyekti yagona bo'lgan jarayonda bir shaxsning tadqiqot nazariyasi keyingi shaxsning tadqiqot nazariyasiga o'xshamaydi. Ikki tadqiqotchining qarashlari ba'zi jihatlari bilan bir xulosani e'tirof etsa, ba'zan ular tadqiq obyektining bir-biriga o'xshamagan, lekin bir-birini to'ldiradigan qirralarini ochib beradi. Shuningdek, tadqiqotchilarning qarashlari bir-birini inkor etadigan holatlar ko'p uchraydi.

Muhimi shundaki, mavjud tadqiqot natijalarini o'rganish orqali o'quvchi bir vaqtning o'zida birdan ortiq tadqiqotchilarning qarashlarini o'rganib chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi. Aniqroq qilib aytganda, bir tadqiqot jarayoniga ketadigan vaqtda o'ndan ortiq qarashlarni o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin. Bu vaqtni tejashda katta ahamiyatga ega. Chunki ilm-fan erishgan yutuqlarni to'liq o'rganib chiqishga umr yetmasligini hisobga olsak, vaqt katta ahamiyatga ega. Shuningdek, tadqiq natijasi bo'lmish mavjud qarashlarni o'rganishdagi aktual xususiyatlaridan biri bu tadqiq obyektining har bir tadqiqotchi nigohida turli qirralarini namoyon etishi. Shu jihatdan ilm-fan o'zaro tajriba almashish, ta'sirlanish va bir-birini to'ldirish asnosi rivojlanadi.

Tadqiqotda ifoda masalasi. Sintaktik sathda mazmun ifodasi.

Har qanday fikrni ifodalashda soʻzning ishlatilishi va gap qurilishi muhim ahamiyatga ega. Gap qurilishida semantik mazmun sintaktik mazmun maydonida ifodalanadi. Bunda anglatish va anglash oʻrtasidagi jarayon va uni taʼminlovchi vositalarni izohlash maqsadga muvofiqdir. Bunda modallik aspekti muhim ahamiyatga egadir. Modallikka ilmiy adabiyotlarda shunday taʼrif beriladi: "Tilshunoslikda modallik deganda, odatda, gap mazmuning obyektiv borliqqa munosabati va soʻzlovchining gap mazmuniga boʻlgan munosabati tushuniladi" ("Oʻzbek tilining mazmuniy sintaksisi" A. Nurmonov. Toshkent 1992)

Umuman olganda, har qanday ifoda baho munosabatidir. Chunki "baho soʻzlovchi(subyekt)ning bayon qilayotgan obyektga munosabati bildiruvchi vosita boʻlib, u (fonetik sathdan tashqari) barcha sathda uchraydi." ("Uslubshunoslik asoslari" H. Dusmatov. Fargʻona. 2022)

Baho munosabati modal aspektida, asosan soʻzlovchining gap mazmuniga munosabati oʻrganiladi. Ammo umumiy jihatdan gap mazmuning obyektga munosabati ham baho munosabatidan kelib chiqadi. Ana shu munosabatni nazariya oʻlaroq ifoda etish dolzarb masaladir. Chunonchi, muallif va oʻquvchi oʻrtasiga qoʻyiladigan "koʻprik" mustahkamligi koʻp jihatlarga bogʻliqdir. Bunda muallifdan nazariyani qay darajada sodda va ravon ifodalash zarurati talab etilsa, oʻquvchidan anglatayotgan narsani anglash koʻnikmasi va tajribasi zarur boʻladi. Muallif gapning sintaktik qurilishidagi semantik ifoda tovlanishlarini ilgʻay olishi va ilgari surayotgan nazariyasini bayon etishda oʻzi olib borayotgan mazmun nuqtasiga yoʻl ochish uchun tildagi sintaktik mazmun xususiyatlaridan xabardor boʻlishi lozim. Bu narsa muallifdan ham, oʻquvchidan ham talab etiladi. Sintaktik mazmun xususiyatlarini oʻrganish, tushunish va tushuntirish koʻnikmasi va salohiyatini shakllantiradi. Soʻzda tushuncha, gapda mazmun, matnda gʻoya, nazariya ifodalanadi. "Har qanday jumla nutq birligi sifatida nutq(tekst) ichida kelib oʻzidan oldingi va oʻzidan keyingi jumlar bilan munosabatda boʻladi. Bunday munosabat jumlaning sintaktik munosabati hisoblanadi. Mantiqiy izchillikka ega boʻlgan har qanday nutq(tekst) sintaktik munosabatlarning oʻzaro zichligi va sintaktik tobelikning bir tomonlama oldingi jumladan keyingi jumlagacha qarab yoʻnalishi bilan xarakterlanadi. Bu shuni koʻrsatadiki, jumla shakli oʻzidan oldingi jumlagacha bogʻliq boʻladi" ("Oʻzbek tilining mazmuniy sintaksisi" A. Nurmonov. Toshkent 1992)

Maʼlum nazariyani ilgari surishda gapning aktual boʻlinishi va jumlaning mantiqiy ketma-ketligi juda muhimdir. Gapning aktual boʻlinishi yaxlit tekstda ifodalanmoqchi boʻlgan nazariyaning mazmun taqozosiga muvofiq amalga oshiriladi. Chunonchi, Karim maktabga ketdi jumlasini bilan maktabga ketadigan Karim gaplarida tema-rema nuqtayi nazaridan farq qiladi. Binobarin, jumlaning qanday tuzilishi ifodalanmoqchi boʻlgan tekstual mazmunning kayfiyatiga bogʻliq. Bu jarayon aktuallashtirish deb ataladi. Aktuallashtirishda ifoda maqsadiga koʻra gap tuzilishi shakllantiriladi. "Aktuallashtirish jumlagacha vaziyat shart-sharoit talabi bilan shu jumla orqali ifodalanadigan mazmunning

kommunikativ niyatiga muvofiq keladigan shakl beradi"("O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi" A. Nurmonov. Toshkent 1992)

Umuman olganda, har qanday nazariyani ilgari surganda ifoda planida sintaktik xususiyatlarni hisobga olish zarur bo'ladi. Binobarin, nafaqat tushuntirish, balki tushunishda ham sintaksema xarakteridan xabardor bo'lish ishning oson ko'chishiga sabab bo'ladi. Shuningdek, ilmiy adabiyotning sodda va oson bo'lishi o'quvchining o'rganish protsessini faollashtirib, bilim va ko'nikmalari sifatini oshiradi.